

Verbitarind ajatähendust väljendamas

HELLE METSLANG

Eesti verbi ajavormid on kõigepealt lihtvormid preesens (*tuleb, kirjutab*) ja imperfekt – mis sisuliselt on preteeritum – (*tuli, kirjutas*); teadagi ka liitvormid perfekt (*on tulnud, on kirjutanud, on tuldud, on kirjutatud*) ja pluskvamperfekt (*oli tulnud, oli kirjutanud, oli tuldud, oli kirjutatud*). Keeleuuendus on konditsionaali ja kvotatiivi vormistikku lisanud kontaminatsioonilised mineviku lihtvormid (*tulnuks, tulnuvat, kirjutanuks, kirjutanuvat*), mis kirjakeeles mingil määral ka käibel on. Mõningase reservatsiooniga võiks verbivormistikku lisada vähem grammatikaliseerunud, ebaregulaarselt moodustuvad ühendid nagu progressiivtarindi (*on tulemas, on kujunemas, on algamas*) või tulevikutarindid (*saab toimuma, hakkab toimuma*). Vorme ei kogune küll nii rikkalikult kui soome keeles, kuid siiski piisavalt tekitamaks huvi oma grammatika ja semantika vastu, sealhulgas selle vastu, milliseid ajatähendusi need vormid väljendavad ja miks nad just neid tähendusi väljendavad.

1. Keelevormid elukeerises

Miks-küsimus tuletab sünkrooniaga piirduda püüdvale keeleuurijale varem või hiljem meelde, et sünkroonses süsteemis koos toimivad grammatikavahendid on igaüks oma arengus jõudnud sellesse järku, kus ta parasjagu on, kannab kaasas oma minevikku ja on teel oma tulevikku. Tee, kus nad seejuures viibivad, võib olla nii nende arengu põhitee, kõrvaltee kui ka päris ummiktee. Nende eelkäijatel võisid kunagi olla hoopis teised funktsioonid ja tähendused, mis mingis hilisemas arengujärgus võivad nende sünkroonselt süsteemsete funktsioonide ja tähenduste kõrval rasketisobituvate *enfant terrible*'idena välja lüüa. Kui ka kategooriad püüdlevad koonduda ja püsida oma prototüübi ümber (siis mitte jaguneda, laguneda, ümber mõtestuda või ära kaduda), jäävad ranget determinismi taotlevad reeglid pigem idealisatsiooniks, mis ei suuda arvestada vormide ja funktsioonide tekkimisi-hääbumisi-teisenemisi.

Siit tuleneb järjekordne küsimus: millised tendentsid toimivad keele, seehulgas grammatikavahendite funktsioneerimises ja arengus?

Tendentse on mitmeid. Ühed toimivad keelendite vormile, teised tähendusele, kolmandad reguleerivad sisu ja vormi vastavusi. Üks tendents võib teist võimendada või pärssida. Kord võimutsevad mingis keele piirkonnas ühed, kord teised tendentsid. Toimivad need ennekõike kõnekeeles ja üldse suulises kõnes (vt. Hakulinen ja Leino 1987). Tendentside algpõhjused on nii süsteemis endas kui keele pragmaatikas, tulenedes keele kasutuse tingimustest ning keelekasutajate võimetest, võimalustest ja vajadustest. R. Langacker (1977: 128 – 130) nimetab muuhulgas järgmisi keelt optimeerida püüdvaid tendentse.

– Signaali lihtsuse tendents. See toimib ennekõike kõnelejate kaudu keelendi vormile, kutsudes esile vormi lakoonilisust: reduktsiooni, sõnade inkorporeerimist kliitikute ja afiksitena.

– Vastuvõtu optimaalsuse tendents. Et kuulaja teatest vajaliku info üles leiaks, peab see olema pakitud jõukohast vastuvõttu võimaldaval viisil, siis ka mitte liiga tihedalt ja lakooniliselt, vaid sisaldama rohkem, liiastki keelematerjali. Vastuvõtjat arvestab näiteks teema-reema liigendus; verbivormidest sobivad selle tendentsiga just perifrastilised vormid, mida eelmine tendents jälle kokku pressida püüab.

– Läbinähtavuse (*transparency*) tendents: eelistada selgeid ja ühemõttelisi vastavusi sisu ja vormi vahel. Üks läbinähtavuse avaldusi on **ikoonilisus**, nähtus, mis seisneb selles, et vorm peegeldab mingis mõttes sisu – olgu see siis häälikusümboolika või tekstilausete järjestumine vastavalt sündmuste ajalisele järjestusele.

Üksteisele vastu töötavad näiteks ühelt poolt läbinähtavuse ja vastuvõetavuse ning teiselt poolt signaali lihtsuse tendents. See on põhimõtteliselt sama vastuolu, mida J. Haiman (1985) näeb ikoonilisuse ja erosiooni vahel, V. Tauli (1958, 1966) aga ühelt poolt analüütilisuse ning teiselt poolt sünteetilisuse või aglutinatsiooni vahel. Ikonilisus on küll keelte arenedes ja nende abstraktsuse kasvades pidanud tublisti taanduma arbitraarsuse ees, kuid on siiski küllalt mõjukas, hõlbustades informatsiooni vastuvõtmist, töötlemist ja edastamist. Süntaksi ikoonilisuse vajalikkuses veendumiseks mõelgem, kui keerulised ja kokkuvõttes ebaökonoomsed infoprotsessid oleksid, kui selliste vastavuste nagu sõna – mõiste, lause – situatsioon, fraas – situatsiooni komponent, vormiline esiletõst – sisuline esiletõst, vormiline kokkukuuluvus – sisuline kokkukuuluvus, lineaarne järgnevus tekstis – ajaline järgnevus tegelikkuses puudumine ei oleks mitte keelt rikastavaks erinähtuseks, vaid üldreeglis.

Vastandlike tendentside võitluses kujunevad keeltes ükskord leksikavahendite grammatikaliseerumise läbi analüütilised vormid, seehulgas analüütilised verbivormid, kasvavad siis kokku ja kaotavad oma läbinähtavuse, mis omakorda loob põhjuse taas uute analüütiliste vormide tekkeks. Nii see tsükkel käib: kokku ja

lahku, ja jälle kokku, ja jälle lahku (Langacker 1977: 129; Tauli 1958: 66). Verbi ajavormistikust on selle kohta teada ilmekaid näiteid romaani ja slaavi keeltes.

Ladina keeles kasvasid perifrastilised vormid kokku, abiverb tähendusega 'oma-ma' või 'olema' muutus afiksiks. Näiteks tulevikuvorm *cantabo* lähtub tarindist *cantare habeo*, pluskvamperfekt *amaveras* abiverbi *eras* sisaldanust (Tauli 1958: 66; Tommola 1992b: 1). Sellistest liitvormi tähendusega liitvormidest aga võivad vormi selguse nõudel jälle tekkida perifrastilised vormid, nüüd juba mingi uue abisõnaga, näiteks partikliga nagu prantsuse *passé défini*, nt. *j'avais vu* (Tauli 1958: 64 – 66).

Slaavi keeltes omakorda on minevikuaegadeks olnud liitvorm aorist ja liitvorm perfekt. Aorist kadus, mõlema asemele üldistus perfekt. See omakorda kaotas oma liitvormilise olemuse: nullväljendusega koopula kadus lõpuks ka vormist ja seega osutus endine perfekt preteeritumiks. Partitsiibi baasil kujunes teistkordselt välja liitvorm, mis vene keeles jäigi soos ühilduva partitsiibi kujuliseks, poola keeles aga reanalüüsiti partitsiip tüveks ning selle lõppu liitusid koopulast kontamineerunud afiksud (H. Andersen 1987: 49).

Nende hoovuste käigus toimuvad süntaksis muutused. Uusi grammatilisi morfeeme vaevalt enam tekib; uute grammatikavahendite loomiseks kasutatakse olemasolevat grammatilist ja leksikaalset materjali – esimest reinterpreteerides ja reanalüüsides, teist grammatikaliseerides. Mõlema juhuga kaasneb üldistamine. Ühed vahendid tekivad, teised kaovad, kolmandad mõtestuvad ümber; üleminek ühelt väljendusvahendilt teisele toimub paralleelsete – sageli ebamääraste ja mitmemõtteliste – väljendusvahendite konkurentsi vaheetapi kaudu (vt. Faarlund 1985). Mehhanism, mille kaudu muutused teoks saavad, on ilmselt küllaltki ebatraditsiooniline: ühte struktuuri hakatakse kõnes mingites kindlates, siis ka järjest enamates kontekstides järjest sagedamini kasutama, kuni ta ajapikku muutub reegliks (Bybee 1988: 361). Kontekstitegurite seas tulevad arvesse ka keelekontaktid ja eri keelekasutusfääride väljendusvajadused.

Sisulisi ülekandeid, mille tõttu leksikaalsed üksused mingites kontekstides korduma hakkavad, kuni lõpuks üldistuvad ja grammatikaliseeruvad, võib J. Bybee (1988: 370 – 371) eeskujul välja tuua kolm.

1. Nihe väga sarnase funktsiooni täitmisele, nii et sisuline vahetegemine nihkunud ja algse funktsiooni vahel alati võimalik polegi. Otsides seletusi näiteks perfekti kasutamisele, põrkume sageli väga lähedastele tähendustele, ja küllap üleminek resultatiivsuse väljendamiselt ajasuhte väljendamiselle seeläbi just toimuski.

2. Nihe järeldussuhte piires. Nii toimub praegu eesti keeles näiteks *hakkama* kujunemine algust väljendavast verbist tuleviku abiverbiks põhimõttel: mis algab, see seejärel ka toimub. Presupositsiooni üldistumine tarindi põhitähenduseks on aluseks 'tulema'-tarindi mõtestumisel perfektina, näiteks prantsuse *venir de*-konst-

ruksiooni korral.

3. Keele kasutamine mitte otseses tähenduses, vaid metafoorselt.

Struktuuride grammatikaliseerumine metafoorse ülekande kaudu on levinum kui oskaks oodata ning sageli teiste ülekannetega läbi põimunud. Ammendamatuks allikaks nii temporaalsete kui ka mitmete muude suhete väljendusviiside hankimiseks on kohasuhteid väljendavad tarindid, selle kõrval ka näiteks omadussuhete-tarindid. Esimesel teel on perifrastiline verbivorm tekkinud kohasuhet väljendavast verbifraasist. Nii on nii inglise keele kui muudegi keelte progressiivtarindid lähtunud mingi tegevuse 'juures' või 'sees' olemisest (Anderson 1973: 26, Bybee ja Dahl 1989; Givón 1989: 57 – 58; Tauli 1966: 78 – 79). 'Minemist' tähistav verb nagu inglise *go* on andnud tulevikutarindeid - ruumiline lahkumine deiktisest keskusest on üle kantud ajaliseks lahkumiseks kõnehetkest; 'tulemist' tähistav verb nagu prantsuse *venir de* on kujundanud perfektitarindi: ruumiline saabumine deiktisest keskusesse on üle kantud saabumiseks ajas, kõnehetkele eelnenud tegevuse tähistajaks. Omaduse ja ta kandja suhte ülekandumist ajasuhteks esindavad näiteks predikatiivilausest kujunenud liitajad. Mõlemad ülekanded on ikoonilised, täpsemalt **isomorfsed**¹: konstruktsioon hakkab tähistama analoogilist suhetestruktuuri.

Ruum oma avaruses ei võimalda kujuneda väikest hulka abstraktseid suhteid, mida võiks väljendada piiratud hulga üldise tähendusega grammatikavahendite abil. Aeg – ühemõõtmeline ja ühesuunaline – liigendub lihtsamalt, ja nii kandub ruumisuhetena vormistatud suhe ajasuhete sfääri ja hakkabki seal grammatikaliseeruma. Ajasuhte vormistamiseks kinnistunud vahendid omakorda võivad üle kanduda teistegi suhete tähistamiseks, väljendada ajalise distantsi asemel kaugust kõnelejust näiteks modaalses, sotsiaalses, info vahendatuse vm. mõttes (Fleischman 1989). Ebareaalsust väljendatakse minevikuaegadega nagu inglise (1), nii ka prantsuse ja hispaania keeles.

(1) If I had time, I would write to you. (Fleischman 1989: 5.)

Eesti keeles seda nähtust ei teata, küll aga rootsi keeles (Muittari 1987) ja soome murdeis – näiteks lause (2) Kemist.

¹Terminit *isomorfism* kasutan üldfilosoofilises tähenduses, mis langeb kokku T. Givóni (1989, 1991) terminikasutusega, erineb aga J. Haimani kasutusest, mis omakorda lähtub Ch. Peirce'ist ja R. Anttilast. Isomorfismina käsitan suhet kahe süsteemi A ja B vahel, mille korral igale süsteemi A elemendile vastab element süsteemis B ning igale süsteemi A elementide vahelisele suhtele vastab vastavate elementide suhe süsteemis B, ja süsteemi B elementidele ning nendevahelistele suhetele vastavad samamoodi elemendid ja nende vahelised suhted süsteemis A. Haimani mõistestikus on isomorfism üksühene suhe märgi ja referendi vahel, s.o. üksnes elementidevaheline suhe. (Vt. Haiman 1980: 115.)

(2) Jos se kuunteli minua, olis päässy veneshen. (Yli-Vakkuri 1986:179.)

Viisakuseminevikuga kujutatakse mingis mõttes õrnaloomuline kõneakt (ei taheta olla pealetükkiv või saada eitavat vastust) kõnesituatsioonist kaugemale (3), (4), (5), (6), (7), (8).

(3) Would/could you do me a favor? (Fleischman 1989: 8.)

(4) I thought/was thinking about asking you to dinner. (Fleischman 1989: 8.)

(5) Tuliko rouvalle muuta? (Yli-Vakkuri 1986: 181.)

(6) Kas sa oleksid võinud mind natuke aidata?

(7) Mitä aiot tehdä tänä iltana? – Ajattelin mennä elokuviin. (Tommola 1992a.)

(8) Mida sa täna õhtul teed? – Mõtlesin kinno minna.

Vahendatud teatelaadi funktsioonis kasutatakse paljudes keeltes mineviku liitaegu; Dahl (1985:149) näeb siin ühte perfektu edasiarengu teed. Ka eesti ning soome liitajad on selles funktsioonis kasutusel – vrd. H. Tommola (9) ja minu (10) tõlkeid soome ja eesti refereeringu kohta Eurotyp'i perfektiankeedi (The Perfect 1991) vastuses.

(9) 30 vuotta sitten koulut ovat/olivat olleet parempia kuin nykyään.

(10) 30 aastat tagasi olid/olevat/olla koolid olnud paremad kui praegu.

Samas esineb soome keeles ka vastassuunalist ülekannet: konditsionaali ja potentsiaali olevikuvormiga väljendatakse tulevikku.

2. Liitajavormid

Eesti, nagu ka soome perfektu ja pluskvamperfektu kujunemine predikatiivilausest on alanud läänemeresoome algkeeles ja grammatilise struktuurini jõudnud keele iseseisva arengu perioodil. Väljakujunemist võis toetada analoogiliste struktuuride olemasolu balti keeltes; germaani keeltes tekkisid need küll hiljem, kuid võisid siis meie samasuguste vormide kasutamist stimuleerida. (Vt. Ikola 1960.) Sama-laadseid vorme esineb maailma keeltes liialt palju selleks, et oletada malli laenamist – pigem tuleb neid pidada keele loomuliku arengu tulemuseks (Dahl 1985, Bybee ja Dahl 1989). On peetud üldiseks seaduspärasuseks, et aspekti kategooria eelneb aja kategooriale ning aspekti väljendamise vahendid reinterpreteeritakse aja kategooria kujunemise käigus aja väljendamise vahenditeks. Kõigepealt hakati siis vormistama lõpetatud ja kestva tegevuse opositsiooni, alles seejärel aja liigendamist. Nii on ka resultatiivi kujunemine perfektiks, aspektitähendusega tarindi kujunemine ajasuhteid väljendavaks tarindiks (Bybee ja Dahl 1989: 67 – 70;

Dik 1987: 75; Maslov 1988) on olnud nii tähendusnihe kui kasutuse üldistumine. Eelnev tegevus tõusis presupositsioonist põhitähenduse osaks; kaasnes lauseehituse reanalüüs: partitsiipi ei käsitatud enam omaette lauseliikmena, predikatiivina, vaid koopula ja partitsiip ühendusid koos lausetuumaks. Aspektilise mineviku jäljed on aktiivi perfektisse jäänud, üks ta kasutusviise on oleviku seisundi tähistamine minevikus teostunud sündmuse resultaadina, nt rootsikeelne lause (11), millel on analoog ka eesti (12) ja soome (13) keeles.

(11) Han är bortrest. (Bybee ja Dahl 1989: 68.)

(12) Ta on läinud.

(13) Hän on lähtenyt.

Passiivi perfekt on passiivi loomusest tingituna ikka jätkuvalt resultatiivne (Givón 1989: 113) *resp.* perfektiiivne, nt. (14); impersonaali partitiivse objektiga perfekt on seevastu imperfektiivne, vrd. (15).

(14) Ülesanne on lahendatud.

(15) Ülesannet on lahendatud.

Konstruksiooni grammatikaliseerumisega on ka koopula *olema* kaotanud iseseisvuse ja saanud abiverbiks – grammatiliseks osiseks teise verbi paradigmas. On ta abiverbina tüüpiline? P. Ramat (1987: 16) on üldistanud paljude keelte põhjal abiverbi prototüüpsed jooned: abiverb 1) ei vali endale ise argumente, 2) ei sea infiniitverbile mingeid piiranguid ning 3) võtab enda peale aja-, tegumoe- ja aspektisuhete väljendamise. (Vt. ka Bybee ja Dahl 1989.) Esimesele tingimusele eesti (nagu ka soome) liitaja abiverb vastab: ühendi argumentstruktuuri valib partitsiibi vormis olev verb. Meid ei häiri ka see, kui ammu surnud inimese kohta – keda siis enam EI OLE – räägitakse, mida ta ON teinud – inglise keeles see näiteks ei sobi (Comrie 1976: 59 - 60). Vrd. nt. (16) ja (17).

(16) Einstein on käinud Princetonis.

(17) Einstein has visited Princeton.

Samuti on liitajad moodustatavad kõigist verbidest. Kolmanda tunnuse osas on aga tarindi mõlemad osised säilitanud suurema iseseisvuse. Kõneviisi tunnust kannab tõepoolest abiverb üksinda (*oleks läinud, olevat läinud, olgu tehtud*). Aega aga väljendavad mõlemad osised: finiitverb absoluutset aega – olevikku või minevikku –, infiniitverb taksist, olevikule või minevikule eelnevust. Ka aspekti poolest on mõlemad osised iseseisvad, vrd.

- (18) Ülesanne oli lahendatud.
- (19) Ülesanne sai lahendatud.
- (20) Poiss on ülesannet lahendanud.
- (21) Poiss on ülesande lahendanud.

Laused (18) ja (19) erinevad grammatiliselt domineeriva, finiiitverbi aspekti poolest, mis lauses (18) on imperfektiivne *oli* ja lauses (19) perfektiivne *sai*. Seetõttu väljendab lause (18) minevikulisel vaatehetkel kestvat seisundit ja lause (19) teostumist vaatlushetkeks. Laused (20) ja (21) erinevad grammatiliselt alistatud verbiga kujundatava situatsiooni poolest. Lauses (20) on see imperfektiivne, lauses (21) perfektiivne. Kuigi ajamäärustega testimisest nähtub, et kummalgi komponendil pole enam täit iseseisvust aja ja aspekti suhtes (vt. Metslang 1991b: 34 – 35), pole kumbki seda ka täielikult kaotanud. Aja ja aspekti tähenduste osaline säilimine võimaldab eesti liitajavormidest kõnelda kui jätkuvalt kaheplaanilistest, kahe situatsiooni ühendit väljendavatest tarinditest.

Eesti ja soome keeles – eriti aga vene tüüpi aspektiga keeltes – on aspekti väljendusvahendid (objekti käändevaheldus, afiksaaladverbid, vene sõnaliited) selgelt teised kui aja väljendusvahendid, aeg ja aspekt on lahus ja kombineeruvad omavahel (vt. Metslang 1990, 1991b) ilma segunemata, ilma vajaduseta väljendada üht teise vahenditega. (Vastupidiselt kaldub näiteks saksa perfekt väljendama resultatiivse preteeritumi tähendust.) Seegi võimaldab tarindi komponentide iseseisvust säilitada. Ajavormid on vabad väljendama mõlemaid aspekte, ja samas on võimalik aspekti ühemõtteliselt vormistada seal, kus näiteks inglise või prantsuse keele uurija peab kaudsemat teed pidi mõistatama (vt. nt. Mittwoch 1980: 205 – 207; Vet 1991: 11).

Tundub siis, et eesti liitaegades pole kumbki komponent praegu fookuseeritud, kaal n.ö. kõigub. Liitaegu saab kasutada nii minevikusündmuse (22), (23) kui oleviku seisundi (23) plaani fookuseerides; teine, fookuseerimata plaan on nagu vormis, nii ka sisus alati kaasas.

- (22) Ma olen seda ülesannet juba tund aega lahendanud.
- (23) Ta on mitmes koolis käinud.
- (24) Päike on loojunud.

Tarindi arengu etappidega kaasneb fookuse järjekindel nihkumine olevikust mineviku suunas. Predikatiivilauses oli kaalukam koopulaga väljendatav, perfekti korral siis oleviku plaan, millele partitsiip lisas tagasivaate minevikku. Liitaja etapp on lisanud tähtsust relatiivse mineviku osisele ning pannud kaalu rohkem või vähem kõikuma tasakaaluseisundi ümber (vt. Anderson 1973: 43). Järgnev areng võib sellest omamoodi ebamäärasest seisundist pääsemiseks kallutada foo-

kusesse mineviku plaani. Siis võib subjektiivset distantseerunud vaatehetke väljendav oleviku plaan tähendusest hoopis kaduda, nagu on juhtumas saksa ja prantsuse keeles. Järgmised sammud viivad vormi sisuga vastavusse: partitsiip muutub finiiivormiks, sisutühi abiverb aga kas kaob vormist täiesti (nagu vene preteeritumis) või liitub põhiverbile kõigepealt kliitikuna ja siis afiksina. Viimati mainitud viisil on kujunenud lihtmineviku vormid nt. ungari ja mordva keeles, permi ja obiugri keeltes (Kangasmaa-Minn 1988), poola keeles (Andersen 1987), leedu keeles, leedu ja läti konditsionaalis; sama on oletatud ka indoeuroopa ja vanaslaavi aoristi kohta (Tauli 1958: 109 – 110).

Lähisugulaskeeltes kohtame kontaminatsioonilisi vorme konditsionaalis, kus algne minevikuvorm on perfektikujuline. Lihtaja tähendusele vastaks aga lihtvorm, mis ongi paralleelselt käibel nt. karjala keeles, nt. *süönüžin* 'söönuksin', *tuonnuzin* 'toonuksin' (Markianova 1992), soome keele Askola murdes (nt. vormid *tahtonnois*, *vitinnöis* Helsinki ülikooli Vormiõpetuse arhiivist), vepsa keeles (nt. *nogestunūšpad* 'oleksid nõestunud' – Siro 1967: 119). Eesti kirjakeeles rajab teed keeleuuenuslik, 1923. a. O. Looritsa poolt soovitatud lihtvorm nagu konditsionaalis *tulnuksin* või kaudes kõneviisis *tulnuvat* (Loorits 1923, Metslang 1991a). Selle ikka veel üsna literatuurse vormi levikut, eriti kaudes kõneviisis pikemate sõnatüvede korral näib takistavat vormi pikkus. Kahesilbiline grammatiline osis nagu *-nuksin*, *-nuvat* on harjumatult pikk, pikem kui muud finiiivormide lõpposised eesti kirjakeeles. Esimest võib pöördelõpu tavapärase ärajätmisega silbi võrra lühendada (*kirjutanuks*), teise puhul ei paista mingit lühendamisvõimalust. Võib siis karta, et vormi liigne pikkus, mitte eriti sage kasutus ja muude väljendusvahendite olemasolu (*kirjutanud*, *oli kirjutanud*) ei ennusta kvotatiivi lihtminevikule vähemalt tavakeeles erilist edu, ja et mõlemal vormil on lootust juurduda kõigepealt lühematüvelistes ja kasutuselt sagedasemates sõnades. Üsna kodused tunduvad vormid nagu *võinuksin*, *pidanuks*. Täenduspiirkonnas 'konditsionaali preteeritum' käib eelnimetatud keeltes ja murretes kahe vormi vahel tasavägisem võitlus, mille kestust ja tulemusi ei julge ennustada.

Miks minevik perfektii tähenduse arengus oleviku üles kaalub, nii et perfektii areng preteeritumisse suubub (Bybee ja Dahl 1989)? See tähendab, et perfektii hakatakse järjest enam kasutama mingites preteeritumi eeldavates, nt. täpse minevikulise lokalisatsiooniga kontekstides. Raske öelda, kas siin mingit üht üldpõhjust on. Perfektii tähenduse muutust saksa keeles võib põhjendada ühelt poolt vajadusega resultatiivsust selgelt väljendada. Teiselt poolt on viidatud preteeritumivormi moodustamise keerukusele, nii et näiteks lapsed ja teiskeelsed omandavad kergemini perfektii vormi ning preteeritumi tähenduse ja seostavad need omavahel (Dik 1987: 78). Eestlase vaatevinklist näib ka soome perfektii enam minevikujana kasutusel olevat. Nii tingib isiklik pealtnägemine või osavõtt sündmus-

test eesti keeles imperfekti kasutamist, vaatepunkti viimist sündmuse ajale tugevamalt kui soome keeles. Selle kohta võrdlevalt näited (25) ja (26), mis on vastavalt minu ja H. Tommola moodustatud laused teatamaks just nähtud, täiesti ootamatust kuninga saabumisest (vastus ankeedile The Perfect 1991).

(25) Kuningas tuli/saabus!

(26) Kuningas on tullut!

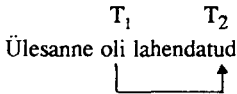
Olles korduvalt pead murdnud, kas tõlgendada vorme nagu *luennoi*, *reagoi* olevikuks või minevikuks, kas pidada kuuldot sõnaks *sallii* või *salli*, tundub mulle, et perfektivorm võib levida imperfekti alale ka oma selguse tõttu. Nii on prantsuse keeles mineviku lihtvormi asendumine liitvormiga tingitud lihtvormi homonüümiast olevikuvormiga (Tauli 1958: 64).

See aga, et sisu kaheplaanilisuse kadumisega kaob ka vormi kaheosalisus, nagu eeltoodud näiteis konditsionaali ja kvotatiivi perfektivormi kontaminatsiooni puhul, on lihtsalt ikoonilisuse põhimõtte jälgimine, sisu ja vormi isomorfismi taastamine. (Vt. Metslang 1991a; Metslang, ilmumas.) Üks isomorfismi avaldusi on nimelt vastavus tarindi grammatilise ehituse ning ajalisi-situatsioonilise tähenduse vahel. Sellistes sisulise liigenduse säilitanud liitajavormides nagu eesti perfekt ja pluskvamperfekt ei vasta teineteisele mitte üksnes vormistruktuuri ja sisustruktuuri elemendid (verbi *olema* finiitvorm ja olevikulise seisundi tähendus, mineviku partitsiip ja eelneva sündmuse tähendus), vaid ka nendevahelised seosed. Abiverb domineerib grammatiliselt, abiverbiga väljendatud seisundi ajast algab kogu tarindi lokaliseerimine kõnehetke suhtes kas olevikku (perfekti korral) või minevikku (pluskvamperfekti korral). Abiverb alistab endale grammatiliselt infiniitse verbivormi, sama toimub situatsioonide ajalises seostamises: infiniitsel verbivormil on relatiivne ajatähendus, mis omandab absoluutse aja voolu suhtes kohe alles finiitse verbivormi absoluutse ajatähendusega seostatuna. Skemaatiliselt näitab lause (18) põhjal pluskvamperfekti grammatilise ja temporaalse struktuuri vastavust joonis 1.

Samasugune sõnaühendi-ikoonilisus jätkub ka pikemates verbiahelates. Isomorfism verbivorme ühendava grammatilise struktuuri ning situatsioone ühendava temporaalstruktuuri vahel tundub keeltes küll levinud olevat, kuid nähtavasti võib tarindi vorm olla ka ebaisomorfne või siis isomorfne mingite muude kategooriate suhtes. Temporaalsuhete isomorfism ei saa kehtida P. Ramati universaalprototüübile lähemal seisvate, kogu tarindi aega üksi väljendavate abiverbide korral. Seleni on jõudnud näiteks isoleerivusele kalduva inglise keele abiverb *do*. Keeled püüdleavad optimaalsusele mitte ainult ikoonilisuse kaudu, nii et isomorfismitu

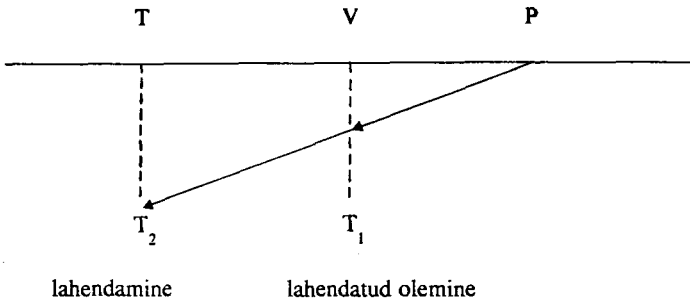
Joonis 1. Grammatilise ja situatsioonilis-temporaalse struktuuri isomorfism pluskvamperfekti korral².

Grammatilised suhted:

- P – kõnehetk
- V – viitehetk
- T – sündmushetk
- T₁ – finiitverbiga väljendav sündmus
- T₂ – infiniitverbiga väljendav sündmus

Temporaalsed suhted:

keelend võib olla kas mingis muus suhtes selge, vastuvõetav ja läbinähtav (nagu *do*-tarindid), lihtsamalt moodustatav (nagu saksa perfekt) vms.

Liitaegade üks võimalikke arenguskeeme, kus eesti keel on parasjagu teisel arenguetapil ja soome keelgi, küll natuke kaugemal, samas etapis, on esitatud joonisel 2. (Vt. ka Metslang, ilmumas.)

3. Progressiivtarind

Progressiivtarind on keeltes üldiselt noorem kui liitajad (Bybee ja Dahl 1989: 77–79). Sugulaskeeltest tuleb koopulast ja lokatiivsest infiniitvormist koosnevat tarindit ette liivi, karjala, vepsa, soome ja lapi keeles (Tauli 1966: 78, Serebrennikov 1963). Eesti progressiivtarindist võib rääkida nähtavasti veel suuremate reservat-

² Ajasuhete käsitus on siin järgitud H. Reichenbachist (1947) alanud traditsiooni.

Joonis 2. Liitaegade arengutendentse.

GRAMMATIKALISEERUMINE				
	<u>Konstruksioon</u>	<u>Tähendus</u>	<u>Fokuseerimine</u>	<u>Isomorfsus</u>
I	Predikatiivilause (koopula + verbaalnoomen)	Lihtaeg + resultaat	(minevik) + OLEVIK	Isomorfne
II	Liitajavorm (koopula + partitsiip)	Lihtaeg	minevik + OLEVIK MINEVIK + OLEVIK MINEVIK + olevik	Isomorfne
III	Liitajavorm (koopula + partitsiip)	Lihtaeg	MINEVIK	EBAISOMORFNE
IV	Liitajavorm (partitsiip või partitsiibist are- nenud vorm)	Lihtaeg	MINEVIK	Isomorfne

Uue liitaja-
tarindi
tekkimine

sioonidega kui soome omast. Tähendusi, mida võiks väljendada progressiiviga, kannavad eesti keeles valdavalt liitajavormid. Tarind *olema*+*V_{mas}* on üldiselt oma arengu esimeses etapis, kus *mas*-vorm on enamasti (koha)määrus, mitte perifrastilise verbivormi osa. Elusa subjekti tegevust väljendava lause, nt. (27) puhul on sisukohasem küsimus »Kus ta on?» kui »Mida ta (parasjagu) teeb?». Lausest järeldeb, et »ta» on kusagil, kus ta kirja kirjutab. Soome keeles on võimalik ka lause (28) progressiivselt mõtestatuna.

(27) Ta on kirja kirjutamas.

(28) Hän on kirjoittamassa kirjettä. (H. Tommola näide.)

Tarind on grammatikaliseerunud ja omab imminentsustähendust juhul, kui sisestatud on kestuseta perfektiivne situatsioon (vt. Erelt 1987:45-46), nt. (29), (30).

(29) Bensiin on lõppemas.

(30) Laps oli juba uinumas.

Selline kasutus pole mingi eesti keele erinähtus, muuhulgas on seda ka soome keeles (31), ilmselt ka vepsa ja karjala keeles, kui otsustada Serebrennikovi (1963) näidete järgi.

(31) Kansa on heräämässä.

Tarind on 'parasjagu eelfaasis oleva või kestva ja tulevikus piirini jõudva situatsiooni' tähenduses levimas ka kestvate teeliste situatsioonide alale (32), (33).

(32) Tarind on levimas ka kestvate situatsioonide alale.

(33) Ma olen linna minemas.

Imperfektiivsetest situatsioonidest esineb tarindil progressiivitähendust ennekõike elusa tegijata protsesside puhul (Erelt 1987:46), nt (34).

(34) Siin staadionil on praegu toimumas meeste kaugushüpe.

Kõigil nimetatud juhtudel on tarindi vorm ja sisu omavahel isomorfsed (vt. Metslang 1991b). Seejuures on ilmekalt näha, kuidas muutused ja ümbermõtestamised süntaksis toimuvad järkjärguliselt, ühed kontekstid võtavad neid vastu enne kui teised (Timberlake 1977). Progressiivi kujunemist toetavad ilmselt n.ö. reporteeriva keelekasutuse juhud, nagu reportaažid, pildiallkirjad (soome keele kohta vrd. Hyvönen ja Jämsä 1978: 13) jms. 1992. a. suvel eesti reporterite olümpiareportaaže kuulates mõtlesin, et küllap reporterid ja nende pidevad kuulajad ongi juba progressiivi omandamas. Seni on progressiiv oma kestva tegevuse tähenduses siiski imperfektiivse verbi lihtajaga paralleelne, kestvust rõhutav väljendusvahend (vt. Anderson 1973: 46 – vrd. (34) ja (35), ka (28) ja 36).

(35) Siin staadionil toimub praegu meeste kaugushüpe.

(36) Hän kirjoittaa kirjettä.

Imminentsustarind on aga vajalik siis, kui on vaja ühemõtteliselt viidata ajavahe-
mikule ning seega sündmuste ajalisele kokkulangemisele, mitte järgnevusele, vrd
(29), (37) ja (38); (30), (39) ja (40); (31), (41) ja (42).

(37) Kui bensiin on lõppemas, on viimane aeg hakata tanklat otsima.

(38) Kui bensiin lõpeb, on viimane aeg hakata tanklat otsima.

(39) Kui isa koju jõudis, oli laps uinumas.

- (40) Kui isa koju jõudis, laps uinus.
 (41) Se on turmiollista oppia, joka vie kansan henkiseen kohmetukseen juuri kun se on heräämässä. (Serebrennikov 1963: 503.)
 (42) Se on turmiollista oppia, joka vie kansan henkiseen kohmetukseen juuri kun se herää.

Soome keeles vastab eesti *olema*+ *V_{mas}*-tarindile teatavasti kaks verbitarindit: *olla* koos kas 3. infinitiivi inessiiviga või nn. 5. infinitiiviga. Eriti viimasel on kinnistunud oma kindel tähendus. Inglise *ing*-vormi teine vaste, oleviku partitsiip, on soome keeles koos *olla*-verbiga andnud teisegi tarindirea - liitpreesensi ja liitimperfekti. Konstruksioon on grammatikaliseerunud soome vana kirjakeele ajal (Ikola 1960: 364), seejuures sedavõrd grammatikaliseerunud, et kaotanud osa oma isomorfsusest: oleviku partitsiip märgib selle tarindi kontekstis suhtelist tulevikku. Sellel on ka tähendusfookus. Eesti keeles sellise ehitusega perifrastilist vormi pole, ei esine õieti selle eelastetki: predikatiivina kohtab küll *tav*-partitsiipi selle soome keelest erinevas modaalses, leksikaliseeruvaski tähenduses (43), kuid *v*-partitsiipi praktiliselt mitte.

- (43) Need andmed on kergesti kontrollitavad.

4. Tulevikutarindid

Tuleviku vormistamine pole keeltes obligatoorne nagu mineviku vormistamine, ka regulaarse futuurumivormiga keeltes viidatakse mõningail juhtudel tulevikule preesensiga. Eesti keeles, nagu soome keeleski, ongi verbi olevikuvorm konteksti ja aspekti toel põhiliseks tulevikule viitamise vahendiks. Siiski osutub väljendusrikkust ja -täpsust taotlevas kirjakeeles futuurumi puudumine vahel päris tülikaks. Nii ongi juba vanas kirjakeeles tuleviku abiverbiks kasutatud verbe *pidama*, *tahtma* ja *saama*. Kuigi sellised tulevikutarindid on tulnud tõkelaenudena (nagu analoogilised soome tarindidki), on *saama*-tarindil siiski oma rahvakeelne taust ja põhjendus (Mägiste 1936). Verbi *saama* algne tähendus on olnud 'tulema', millest edasi kujunenud 'pääsema, (kuhugi) jõudma' (44), (45). *Saama* märgib ka mingisse olukorda suundumist (46).

- (44) Isa sai haiglast koju.
 (45) Vang sai põgenema.
 (46) Vang sai vabaks.

Niisiis on sel verbil mitmes suhtes 'suunatud liikumise' tähendus, mis päris loomulikul viisil, ehk küll saksa eeskujult tuge saades, ka ajasuhete sfääri on kandunud (47).

(47) Elu iseseisvas Eestis saab olema raske.

See tulevikutarind pole kasutusel eriti laialt ja paistab sobivat peamiselt seisundiverbide nagu (47), (48) puhul ja finiiitverbi olevikuvormiga: lauses (49) ei ole *saama* mitte oma grammatikaliseerunud, vaid algse, 'pääsemise' vms. tähenduses.

(48) Publik saab nautima seda teost.

(49) Publik sai nautima seda teost.

Seejuures on *saama*-tarindile, nagu ikka grammatikaliseerumist üritavale tarindile omane ka ebamääraste kasutusjuhtude olemasolu, kus on mõeldav nii leksikaalne kui abiverb, nt. (50).

(50) Sa saad tulevikus omaette elama.

Kahemõttelisi juhte pole siiski kuigi palju, sest verbi kummagi variandi kasutusala pole eriti lai, ammugi siis nende ühisosa.

Saama-futuurum on tulevikku vaatava Eesti massikommunikatsioonis jälle levida hakanud. Ta võimaldab tulevikust rääkides tulevikulisust esile tõsta - preesensi vormi korral tuleb seda ridade ja sõnade vahelt otsida. *Saama*-futuurumi (nagu ka soome *tulla*-futuurumi) vastu on keelekorraldus palju võidelnud. On soovitatud kasutada näiteks verbi *tulema* (*saab olema* asemel), ajamäärusi jne. Siiski ei suuda ma sisu säilitades ei ühel ega teisel viisil "eestipärastada" näiteks Eesti Panga presidendi Siim Kallase rublaaegsest intervjuust pärinevat lauset (51).

(51) Eesti kroon saab olema seotud Saksa margaga.

Kogu kära taustal, mis literatuurse *saama*-futuurumi ümber käinud, on vaikselt juurdumas hoopis *hakkama*-futuurum (52). Selle analoogid on olemas karjala, ungari ja vepsa keeles; ka saksa *werden* oli algselfaasiverb tähendusega 'algama'.

(52) Mis sa täna õhtul teed? – Ma hakkan ühte kirja kirjutama.

Verbi algne tähendus on '(kuhugi) kinni hakkama' (soome k. 'tarttua' – Saukkonen 1965: 89 – 91). Mõlemad verbid, nii *saama* kui *hakkama*, on algselfatiivse tähendusega. Verbi *hakkama* korral pole tähendusnihe nii suur nagu mitmete teiste tuleviku (kvaasi)abiverbide korral. Tegemist pole mitte metafoorse ülekandega, vaid implikatsiooni muutumisega põhitähenduseks. Praegu kõigub kaal veel tublisti, nii et selgelt algust väljendavate (53) või selgelt tulevikule vii-

tavate (54) tarindite kõrval on ka imminentsustarindeid (55) ning ebamäärase tõlgendusega tarindeid (56).

- (53) Vesi hakkab kohe keema.
- (54) See mees hakkab teda kätel kandma.
- (55) Bensiin hakkab lõppema.
- (56) See poiss hakkab sulle veel meeldima.

Üksnes leksikaalne 'alguse' tähendus on tarindil *hakkama* minevikuvormi korral (57).

- (57) Ta hakkas õhtul kirja kirjutama.

Tuleviku kvaasiabiverbina märgib *hakkama* sündmust, mis algab ja kestab edasi tulevikus. Enam grammatikaliseerunud paistab ta infinitiivverbi iteratiivse mõtetuse korral – fookuses pole enam algus, vaid järgnev, tulevikus korduv tegevus (54), (58). Muul viisil seda tähendust edasi anda õieti ei saagi, leksikaalsed vahendid (59) annavad kaheldava tulemuse.

- (58) Tunnid hakkavad toimuma reedeti.
- (59) Kui tunnid ükskord algavad, siis toimuvad nad reedeti.

Nende kahe tarindi edasisi väljavaateid võrreldes räägib *hakkama*-tarindi kasuks see kergus, millega ta keeles tulevikutarindina juurdub – küllap on see tingitud tähendusnihe väiksusest. Samuti vastab ta paremini Dahli ja Bybee poolt nimetatud üldtendentsile, mille kohaselt tulevikutarindid lähtuvad aktiivse verbi ja tahetelise tegijaga lausest (Bybee ja Dahl 1989: 90). Ta kahjuks räägib esiteks semantiline piirang – tarind ei kõlba olevikus juba kehtiva seisundi edasikestmise kohta. Võrdluseks Turu ülikooli Lauseõpetuse arhiivist pärinev näide (60), mis ilmestab *tulla*-tarindi sobilikkust soome keeles, vastav eesti lause *saama*-verbiga (61) ja nii mittevastav kui mittesobiv *hakkama*-verbiga (62).

- (60) Tämä aika, jota nyt elämme ja jota tulemme elämään kauan eteenpäinkin, luo lisää noita heikkoja ihmisiä, joita epäonnistumisen tuntu, pelot, ahdistukset, kaiken maailman kummajaiset hallitsevat.
- (61) See aeg, mida nüüd elame ja saame elama kaua edaspidigi...
- (62) See aeg, mid nüüd elame ja hakkame elama kaua edaspidigi...

Saama-tarindi poolt räägib tõsisemate semantiliste piirangute puudumine ja tarindi leksikaalse variandi vähene kasutatavus. Vastu räägib senine vähene juurdumine. (Soome *tulla*-tarind paistab taas olevat grammatikaliseerumisega kaugemal, vähem

nõudlik alistuva verbi valikul; teisalt aga hädas algse ja uue tähenduse homonüümia juhtudega – mõlemad tähendusvariandid on küllalt sageli kasutusel.)

Just tuleviku märkimiseks võib keeles olla mitmeid erinüansilisi, üksteist täiendavaid vahendeid. Mõlema tarindi korral vastab kaheosaline vorm isomorfelt kaheosalisele sisustruktuurile (Metslang 1991b), grammatikaliseerumine hõlmab alles suhteliselt väheseid kontekste. Mõlemal on nii algupärasemat kasutust, kus kaalukam *saama-* või *hakkama-*osis, kui futuurumi-kasutust, kus *saama* või *hakkama* on tähenduselt üldistunud ja tagaplaanil. Soome keelega võrreldes on eesti keele vahendivalik ikkagi väike: soome keeles saab tulevikku väljendada preesensiga, *tulla*-tarindiga, *ajatella-* ja *aikoa*-tarindiga, konditsionaali preesensiga, liitpreesensiga (Tommola 1992a). Eesti keeles võib edaspidi ilmselt oodata järkjärgulist tulevikutarindite kasutuse levimist, konstruktsiooni tähenduse üldistumist ja seega grammatikaliseerumist. Usun, et keelehoodel ei tasu seda takistada, küll aga vaos hoida – nagu arvab *saama*-futuurumi kohta juba J. Mägiste (1936: 91–92) ja soome *tulla*-futuurumi kohta L. Kettunen (1959: 226).

Lõpetuseks

Lisaks eesti verbi vanadele, väljakujunenud ja stabiliseerunud ajavormidele preesensile, imperfektile, perfektile ja pluskvamperfektile on kujunemisjärgus selliseid perifrastilisi verbivorme nagu futuurum kvaasiabiverbidega *saama* ja *hakkama* ning progressiivtarind, millel on perfektiiivsete verbide korral imminentsuse tähendus. Kõik need tarindid on säilitanud isomorfsuse oma ajalisi-situatsioonilise sisustruktuuriga. Ebaisomorfsed on vaid konditsionaali ja kvotatiivi perfektivormid teiste minevikuageade funktsioonis. Seda püüavad korvata keeleuenduse poolt soovitatud kontaminatsioonilised lihtminevikuvormid, mis on analoogilised mitmetes teistes keeltes ajalooliselt kujunenud vormidega. Keeleuenduslike vormide kasutus levib kirjakeeles peamiselt lühematüveliste sõnade konditsionaali osas. Kujunemisel olevad perifrastilised vormid on mingis leksikaalgrammatilises piirkonnas juba grammatilised tarindid, mujal siiski veel leksikaal-süntaktilised sõnaühendid. Võrreldes soome keele arvukate, kaugemale arenenud ja enam grammatikaliseerunud, osalt ka isomorfsust kaotavate (liitpreesens, liitimperfekt, perfekt kasutused definiitse minevikuajana) vormidega on eesti keel analüütilise verbivormistiku kujundamise osas soome keelest aeglasem ja alalhoidlikum (omab vähem grammatiliseks üldistunud väljendusvõimalusi ja peab sageli valima leksikaalse ümberütlemise või hoopis väljendamata jätmise vahel) – on see ehk vastukaaluks morfeemide kiiremale kulumisele?

KIRJANDUS

- ANDERSEN, HENNING 1987: From Auxiliary to Desinence. – Historical Development of Auxiliaries. (Trends in Linguistics 35.) Mouton de Gruyter, Berlin/New York/Amsterdam: 1 – 49.
- ANDERSON, JOHN 1973: An Essay Concerning Aspect. (Janua Linguarum, Series Minor 167.) Mouton, The Hague/Paris.
- BYBEE, JOAN L. 1988: The Diachronic Dimension in Explanation. – Explaining Language Universals. Ed. by John A. Hawkins. Blackwell: 350 – 379.
- BYBEE, JOAN L. – DAHL, ÖSTEN 1989: The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. – Studies in Language, vol. 13, no. 1: 51 – 103.
- COMRIE, BERNARD 1976: Aspect. (Cambridge Textbooks in Linguistics.) Cambridge University Press.
- DAHL, ÖSTEN 1985: Tense and aspect systems. Blackwell, Oxford.
- DIK, SIMON C. 1987: Copula Auxilization: How and Why? - Historical Development of Auxiliaries. (Trends in Linguistics 35.) Mouton de Gruyter, Berlin/New York/Amsterdam: 53 – 84.
- ERELT, MATI 1987: Sekundaartarindid eesti keeles. Tallinn.
- FAARLUND, JAN TERJE 1985: Pragmatics and diachronic syntax. – Studies in Language, vol. 9, no. 3: 363 – 393.
- FLEISCHMAN, SUZANNE 1989: Temporal distance – a basic linguistic metaphor. – Studies in Language, vol. 13, no. 1: 1 – 50.
- GIVÓN, T. 1989: Mind, Code and Context. Essays in Pragmatics. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, New Jersey/London.
- 1991: Isomorphism and the grammatical code: Cognitive and biological considerations. – Studies in Language, vol. 15, no. 1: 85–114.
- HAIMAN, JOHN 1980: The iconicity of grammar: isomorphism and motivation. – Language 56: 515 – 541.
- 1985: Natural syntax: iconicity and erosion. (Cambridge Studies in Linguistics 44.) Cambridge.
- HAKULINEN, AULI – LEINO, PENTTI 1987: Finnish Participial Construction from a Discourse Point of View. – Ural-Altische Jahrbücher 59: 35 – 43.
- HYVÖNEN, TUULA – JÄMSÄ, TUOMO 1978: Tempukset 1960-luvun suomen lehti- ja yleispuhekielessä. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 13. Oulu.
- IKOLA, OSMO 1960: Perfektin ja pluskvamperfektin synnystä. – Virittäjä: 364 – 367.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1988: Suomalais-ugrilaisia aikasuhteita.- Sananjalka 30: 17 – 26.
- KETTUNEN, LAURI 1959: Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille. Gummerus, Jyväskylä.
- LANGACKER, RONALD W. 1977: Syntactic Reanalysis. – Mechanisms of Syntactic Change. University of Texas Press. Austin/London: 57 – 140.
- LOORITS, OSKAR 1923 = O. L. Tingiva ja kaudse kõneviisi minevik. – Eesti Keel I (1922): 170 – 173.
- MARKIANOVA, LEENA 1992: Konditionaali karjalan kielessä. – 19. Kielitieteen päivät 8. – 9. 5. 1992 Tampereella. Esitelmien tiivistelmät. Tampere: 39.
- MASLOV, JURIJ S. 1988: Resultative, perfect, and aspect. – Typology of resultative constructions. Ed. by V. P. Nedjalkov. (Typological Studies in Language, vol. 12.) Benjamin, Amsterdam.
- METSLANG, HELLE 1990: Aika ja aspekti viron verbitarindeissa. – Congressus septimus fenno-ugristarum. Debrecen 27.VIII – 2.IX 1990. 3B. Sessiones sectionum. Dissertationes. Linguistica. Debrecen: 339 – 342.
- 1991a: Ajast ja tema vormist verbitarindeis. – Keel ja Kirjandus 3: 163 – 168.
- 1991b: Die temporale Bedeutung der Verbalkonstruktionen im Estnischen. Tallinn.

- Ilmumas: Viron aika – muoto, merkitys, ikonisuus. – *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici* 1. Tutkielmia syntaksin ja semantiikan alalta. Turku.
- MITTWOCH, ANITA 1980: The Grammar of Duration. – *Studies in Language*, vol. 4, no. 2: 201 – 227.
- MUITTARI, VEIKKO 1987: Om modus och modalitet. Jyväskylä.
- MÄGISTE, JULIUS 1936: Eesti *saama*-futuuri algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest. – *Eesti Keel* 3: 65 – 92.
- RAMAT, PAOLO 1987: Introductory Paper. – *Historical Development of Auxiliaries*. (Trends in Linguistics 35.) Mouton de Gruyter, Berlin/New York/Amsterdam: 4 – 19.
- REICHENBACH, HANS 1947: *Elements of symbolic logic*. The Macmillan Company, Toronto.
- SAUKKONEN, PAULI 1965: Itämerensuomalaisten kielten tulosija-infinitiivirakenteiden historiaa I. Helsinki.
- SEREBRENNIKOV, B.A. 1963: Kategorija vremeni v pribaltijsko-finskih jazykah. – *Eesti keele süntaksi küsimusi*. (Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VIII.) Tallinn: 426 – 511.
- SIRO, PAAVO 1967: Suomen kielen verbien finiittimuotojen syntaktinen komponentti. – *Virittäjä*: 109 – 119.
- TAULI, VALTER 1958: *The Structural Tendencies of Languages*. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae, ser. 13, tom. 115, 1.) Suomalainen Tiedekatemia, Helsinki.
- 1966: *Structural Tendencies in Uralic Languages*. (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, vol. 17.) Mouton, London/The Hague/Paris.
- The Perfect 1991 = The Perfect and related matters. Typological questionnaire. Draft version of November 1991. (European Science Foundation. EURO TYP, Theme Group 6: Tense and Aspect.)
- TIMBERLAKE, ALAN 1977: *Reanalysis and Actualization in Syntactic Change*. – *Mechanisms of Syntactic Change*. University of Texas Press. Austin/London: 141 – 177.
- TOMMOLA, HANNU 1992a: Tulevaisuus suomessa. (Ettekanne 19. Keeleteaduse päevadel Tampere 8. – 9. 5. 1992.)
- 1992b: Zum Tempus im Finnischen. (Manuskript.)
- VET, CO 1991: The temporal structure of discourse. – *Discourse-Pragmatics and the Verb*. Ed. by S. Fleischman and L. Waugh. (Romance Linguistics.) Routledge, London/New York: 7 – 25.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28.) Turku.

Die Verbkonstruktion als Ausdruck temporaler Bedeutung

HELLE METSLANG

In dem Artikel werden sowohl die im Estnischen bereits entwickelten zusammengesetzten Zeitformen (Perfekt *on tulnud* ‚(er) ist gekommen‘, *on tulnud* ‚(man) ist gekommen‘, Plusquamperfekt *oli tulnud* ‚(er) war gekommen‘, *oli tulnud* ‚(man) war gekommen‘) als auch periphrastische Konstruktionen, die sich noch in der Entwicklung befinden (die Progressivkonstruktion *on levimas* ‚ist dabei sich zu verbreiten‘, das Futur mit den Quasihilfsverben *saama* ‚werden‘ und *hakkama* ‚beginnen‘:

saab olema ‚wird sein‘, *hakkab toimuma* ‚wird geschehen‘), behandelt. Im Mittelpunkt stehen die Stufe der Grammatikalisierung und die Korrelation von Form und temporaler Bedeutung in diesen Konstruktionen. Sie haben die Isomorphie mit ihrer temporal-situativen Inhaltsstruktur bewahrt: der in einen finiten und einen infiniten Bestandteil gegliederten Form entspricht ein Inhalt, der in zueinander in temporaler Beziehung stehende Teilsituationen zerfällt. Nichtisomorph sind nur die Perfektformen

des Konditionals und des Quotativs, wenn sie in der Funktion anderer Vergangenheitsformen gebraucht werden. Isomorphie wird durch sprachreformerische synthetische Formen mit imperfekter Bedeutung wiederhergestellt; solche Kontaminationsformen begegnen auch in finnischen Dialekten und anderen finnisch-ugrischen Sprachen. Der sprachgeschichtliche Wechsel analytischer und synthetischer Formen hat seine Ursache in der Wirkung gegensätzlicher sprachlicher Optimierungstendenzen: die Sprache strebt einerseits zu formaler Ökonomie, andererseits zu Klarheit und Verständlichkeit. Hinter dem Bestreben zur Isomorphie verbirgt sich z. B. die sprachimmanente Ikonizität, die der Tendenz zur Transparenz dient.

Die in der Entstehung begriffenen periphrastischen Konstruktionen sind in etlichen Anwendungsfällen, in einem lexikogrammatischen Bereich, bereits grammatische Konstruktionen, sonst aber noch lexi-

ko-syntaktische Wortverbindungen. Ausgangspunkt der Grammatikalisierung der Konstruktionen war und ist immer noch eine Verschiebung von Funktion oder Bedeutung, wobei diese in eine immer größere Zahl von Kontexten hineingetragen wird. So hat das Futur mit *saama* seinen Ursprung in einer lativischen Konstruktion, die eine metaphorische Umdeutung in eine Bewegung in der Zeit erfährt; Grundlage des Futurs mit *hakkama* ist eine Verschiebung im Bereich der kausalen Beziehungen: das, was beginnt, ereignet sich danach auch. Im Vergleich mit den zahlreichen, weiter entwickelten und in einem größeren Maße grammatikalisierten analytischen Verbformen im Finnischen, unter denen sich auch solche ohne Isomorphie finden (zusammengesetztes Präsens und Imperfekt, die Anwendungen des Perfekts als definitive Vergangenheitsform), ist das Estnische bei der Entwicklung des analytischen Formenbestandes langsamer und zurückhaltender.